

Дослідження поетичної мови представників «Празької школи» виявило, що в їхніх творах активно функціонують епітети, виражені прикметниками. Такі ад'єктиви, розкриваючи різноманітні ознаки, властиві предметам, явищам, є засобом їхньої оцінно-емотивної характеристики.

Особливо значні можливості метафоричного переосмислення мають якісні прикметники. Полісемантичність цих ад'єктивів дозволяє їм сполучатися з широким колом іменників різних тематичних груп. Найвищу валентність виявляють ад'єктиви зорового та внутрішньо-психологічного сприйняття. У таких сполученнях виникає й розкривається не тільки образна семантика прикметникових означень, але й творяться різноманітні концептуальні образи, які є знаковими для аналізованої поезії «пражан».

Нанизування в епітетних конструкціях семантично-близьких прикметників-означень, а також форма найвищого ступеня порівняння цих слів, що передається за допомогою різних дериваційних засобів, сприяє посиленню експресивності поетичних висловів.

Аналізований матеріал засвідчує, що відносні прикметники, функціонуючи як епітети, у поетичній мові «пражан» теж зазнають різноманітної трансформації: збагачується їхня змістова структура, поглиблюються емотивно-оцінні значеннєві пласти, розширюється сполучуваність ад'єктивів із іншими словами. Семантику похідних відносних прикметників зумовлюють значення твірних слів. Характер цієї дериваційної взаємодії впливає на формування нових метафоричних семем у змістовій будові відносних прикметників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – Москва : Учпедгиз, 1947. – 257 с.
2. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові / А. П. Грищенко. – К. : Наукова думка, 1978. – 206 с.
3. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
4. Мацько Л. І. Стилістика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.

Nadiya Shymkiv

The peculiarities in functioning of adjectives-epithets in the poetic language of representatives of «Prague school»

The article considers the adjective as the main categorical means of expressing epithets. Semantic, stylistic and expressive peculiarities of the qualitative and relative adjectives and the main causes of their functioning as fictional attributes are analyzed.

Key words: epithet, qualitative adjective, relative adjective, fictional attribute.

Ілона Романюк

ЕМОЦІЇ У ФОРМУВАННІ ДІАЛОГІЧНОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТЕКСТІВ І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО)

У статті узагальнено погляди лінгвістів на проблему вибору терміна «емоція» або «емотивність», досліджено відбір відповідних лінгвальних та позамовних засобів у мовленні мовців, які передають їхній емоційний стан у процесі діалогічної взаємодії.

Ключові слова: діалогічне мовлення, емоційність, емотивність, емотивний стан мовця.

На сьогодні спостерігаємо зацікавленість лінгвістів проблемами взаємодії мовців у процесі комунікації. Лінгвістика ставить у центрі дослідження особистість людини. Мовленнєва взаємодія мовців передбачає передачу не лише знань, ідей, дій, а також і почуттів, емоцій. Вагомою особливістю мовленнєвої взаємодії є те, що спілкування несе в собі особистісний характер, тобто суб'єктивний, оскільки кожний мовець сприймає і передає інформацію, почуття, емоції залежно від своєї комунікативної мети. Мова не може функціонувати поза емоціями. Будь-яке висловлювання мовця супроводжується емоцією, «будь-яка мовленнєва дія стимулюється емоцією та відбувається на відповідному емоційному тлі» [2, с. 31]. Отже, емоція є основним складником комунікативного процесу, оскільки впливає на формування діалогічного тексту.

Саме в діалозі, який найповніше відображає мовленнєву ситуацію, приховуються відповідні чинники для реалізації емотивної функції мови. «Емотивна функція мови – функція вираження почуттів, емоцій, переживань тощо. Вона передає суб'єктивну оцінку мовця щодо відповідної ситуації» [3, с. 195]. Мовці будують свої висловлювання, оформлюючи їх відповідними емоціями, які відображають певну мовну ситуацію, емоційний стан мовця та залежать від соціальних і особистісних стосунків між співрозмовниками. Емотивний чинник є провідним для дослідження діалогічного мовлення мовців, оскільки емоції впливають на формування, розвиток та результат процесу комунікації. Отже, ця проблема є актуальною і потребує поглибленого вивчення.

Мета статті – дослідити мовні та позамовні засоби, які передають відповідний емоційний стан мовців у процесі діалогічної взаємодії. Мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) схарактеризувати погляди лінгвістів на проблему вибору терміна «емоція» чи «емотивність»; 2) з'ясувати, які мовні та позамовні засоби передають ті чи ті емотивні стани мовців у прозових діалогічних текстах І. С. Нечуя-Левицького; 3) окреслити межі дальшого дослідження.

Лінгвістика емоцій (емотіологія) сформувалася на межі психології та мовознавства і є сферою наукових інтересів багатьох лінгвістів (В. І. Шаховський, А. В. Кунін, Г. Х. Шингаров тощо).

Ш. Балі зазначав, що в мові все емоційно [1]. У процесі гармонійного або негармонійного діалогічного мовлення мовців виникають певні емоції, які відіграють вагомий роль у виборі тих чи тих мовних і позамовних засобів взаємодії з партнером комунікативного процесу.

Емоції кваліфікують як «психічні процеси, що протікають у формі переживань та віддзеркалюють особистісну значущість й оцінку зовнішніх і внутрішніх ситуацій для життєдіяльності людини» [4, с. 393]. Головною характеристикою емоцій є їхня суб'єктивність.

Отже, відповідна мовленнєва ситуація, соціальні та особисті відносини між мовцями, їхні наміри та емоційний стан формують відповідні інверсовані висловлення, які і задають тон діалогічному акту.

На сьогодні поряд із традиційним терміном «емоційність» використовують термін «емотивність». Однак не існує й досі єдиного погляду на їхній статус. Деякі лінгвісти пропонують розмежовувати ці терміни (В. А. Звєгінцев, В. М. Телія, Г. Х. Шингаров та ін.), оскільки вважають, що емотивність є явищем психологічним, а емоційність – лінгвістичним. Г. Х. Шингаров зазначає, що «у психології поняття емоції використовується для сфери чуттєвих переживань, а емотивність – для називання психічних процесів, пов'язаних з емоціями, але не тотожних з ними» [8, с. 91].

Однак більшість лінгвістів дотримуються думки про те, що емотивність є мовною категорією (А. В. Кунін, В. І. Шаховський, О. Р. Мокрова тощо). О. Р. Мокрова зауважує, що «на мовному рівні емоції трансформуються в емотивність; емоція є психологічною категорією, а емотивність – мовною, оскільки емоції можуть викликатися й передаватися в мові й мовою» [5, с. 559]. Емоції є психологічним явищем, оскільки пов'язані з біологічними процесами людини. Психологи пропонують розрізняти такі основні емоції: радість, подив, страждання, лють, огиду, презирство, страх, сором [4, с. 395–396].

Отже, емотивність є лінгвістичною категорією, оскільки допомагає передати наші почуття словами, а емоція – лише певна чуттєва реакція на відповідні події, явища об'єктивної дійсності, які передаються позамовними засобами (жести, поза, міміка). Емоції в процесі мовленнєвої взаємодії мовців отримують лінгвістичне оформлення й реалізуються через емотивність. Тому в процесі діалогічної взаємодії мовців доречно говорити про емотивне тло їхніх висловлювань.

Емотивність репрезентована на всіх рівнях мовної системи: 1) фонетичному (фонологічні зміни звуків, інтонація, паузи і т.ін.); 2) морфологічному (спеціальні афікси, деякі граматичні форми, словоскладання тощо); 3) лексичному (підсилювальні частки, метафори та ін.); 4) синтаксичному (порядок слів, еліпсис, повтори тощо).

У письмових діалогах важлива правильна передача емотивного стану мовця, оскільки від цього залежить вибір відповідних мовних і позамовних засобів, а отже, й адекватне розуміння діалогічного тексту. Емотивність є текстовою категорією, оскільки реалізується в тексті, зокрема діалогічному, і виражає емотивний стан мовців, функцію впливу й регулює поведінку адресата.

Емотивний стан мовців у розмовних діалогах можуть передавати як вербальні, так і невербальні засоби мови. О. М. Пешковський наголошував на зв'язку емоцій з інтонацією, вважаючи вираження емоційного мовлення основною і, на його думку, одвічною функцією [7].

Інтонація дає змогу передати відповідний емоційний стан мовця через тембральні та тональні особливості його мовлення, напр.:

Чом ви, мамо, не вибрали конопель? – спитала невістка.

– Бо тебе ждала. Завтра полізеши та й вибереш сама, бо це ж коноплі сукупні: і мої й твої.

– То ви йдіть завтра в поле, а я буду коноплі брати, – обізвалась невістка.

– І на поле підеши, і коноплі сама вибереш, – сказала баба спокійненько.

– *Ба не вибиратиму. Ви нічого не робите цілий день, а на мене скидаєте усю роботу. Он і досі не прибрали дитячої постелі, й хати навіть не замели й досі, і вечері не варили, – вже сердито говорила невістка (І. Нечуй-Левицький).*

Діалог являє собою розмову між бабою Палажкою та її невісткою. Інтонація обох мовців досить спокійна. Але свекруха починає провокувати свою невістку, про що свідчить лексична наповненість її репліки (функцію провокації передають дієслова наказового способу). Інтонація виражена в коментарях автора і дає змогу передати емоційний стан мовців (баба Палажка говорить спокійно, а невістка вже сердито, тобто вона роздратована поведінкою свекрухи).

Розглянемо наступний мовний матеріал:

– *Он глянь, суко, на тин! Це твій кінь звалив. Заплати три карбованці та oddай нашого кабана, тоді візьмеш свого коня, – кричала баба Кайдашиха.*

– *Як то? За свого невірного гнилого кабана та ви взяли нашого коня! – репетувала Мотря, піднявши лице вгору (І. Нечуй-Левицький).*

Звертання *суко* є ненормативним, оцінним і виражає негативне ставлення до співрозмовника та емоційний стан мовця, оскільки Кайдашиха роздратована. Лексична наповненість реплік та інтонація мовця (*баба Кайдашиха кричить*) виражає не лише її емоційний стан, але й ставлення до ситуації. На що Мотря теж починає репетувати, виражаючи свою негативну реакцію на закиди Кайдашихи. Або:

– *Одчепись од мене, сатано! – гукає сердито Варка.*

– *Ой, вмру, таки сьогодні ввечері вмру за тобою! Побачиш! Вмру! не діжду, поки й сонце зайде, серденько моє, моя зіронько, моя ти цокотушечко, моя щебетушечко! – щебече Антін найделікатнішим солоденьким тихим тоном і наближає своє лице трохи не до самісінького Варчиного лица.*

– *Про мене, вмирай хоч і зараз! Не буду за тобою плакати, – каже Варка, оступаючись на один ступінь од Антона (І. Нечуй-Левицький).*

З діалогу видно, що Варка роздратована, адже вона в мовленні використовує негативне звертання *сатано*, яке є оцінним і стилістично-зниженим. Це звертання не тільки привертає увагу співрозмовника, але й виражає ставлення до нього. Інтонація Варки (*вона гукає сердито*), репрезентована окличною конструкцією та коментарями автора, демонструє її емоційний стан та ставлення до співрозмовника. Антон продовжує чіплятися до Варки. Його мовлення насичене окличними конструкціями та зменшено-пестливими звертаннями на зразок «*серденько моє, моя зіронько, моя ти цокотушечко, моя щебетушечко*» для привернення уваги й вираження свого ставлення до співрозмовника. Але оклична інтонація мовця несе в собі відповідні тональні особливості «*щебече Антін найделікатнішим солоденьким тихим тоном*», що дає змогу зрозуміти справжній намір мовця та його ставлення до співрозмовника.

Як відомо, не тільки інтонація допомагає передати емоційний стан мовця, але й невербальні засоби мови, напр.:

– *От і одразу видно, що не хазяйка! – почав архієрей, стоячи на порозі: і помийниця повнісінька помий, а ти й не догадалась винести її домашнім відомим звірятам. І обід у тебе не готовий, і мух повна хата, що й рота страшно роззявить.*

Це зовсім роздратовало старосвітську матушку. Вона трохи не звертенилась.

– *То затуляйте рота, коли в нас мух повно. Хіба мухи бджоли? Хіба ми їх плодимо, чи що? Самі винні, що обід не готовий, бо їздите не тоді, коли треба, не в свій час. Ваше місце в церкві, а не в пекарні. Були в нас архієреї, але ми ще не бачили таких, щоб у ніч зазирали та в горшки заглядали. Оттак пак! продай жінку, продай діти та став церкву! Хіба жінка товаряка чи віця? так-то й продати жінку. А хто мене купить та ще й з дітьми? Хіба який чернець з Лаври або з монастиря Михайлівського? Це справді аж чудно! Неначе наважились, щоб нас з світу звести! – І матушка пустила язик, як млин, на всі застави.*

– *І кажу правду в вічі, – тягла далі матушка. На мені рясина нема, то й з мене рясина не здіймуть, бо я в спідниці ходжу, а не в рясі.*

Вікарій тільки очі витріщив на таку матушку (І. Нечуй-Левицький).

Архієрей провокує матушку на сварку. Матушка починає відповідати в конфліктній формі, використовуючи відповідні лексичні засоби та інтонаційні (питальні, окличні конструкції). Власне діалог перетворюється на монолог матушки. Архієрей здивований такою поведінкою матушки та тільки мовчить, витріщивши очі. Отже, передати емоційний стан архієрея допомагають невербальні засоби мови. Або:

– *Коли б ви, мамо, знали, як чудно звуть Кавунову наймичку, – обізвась Микола.*

– *А як же її звуть? – знехотя спитала мати.*

– Нимидора, – сказав Микола. – Сьогодні вона з нами жала жито на лану.

– І справді чудно; я б не хотіла, щоб мою невістку так чудно звали, – сказала мати так собі, навмання.

Син зморщив губи, насутив брови й скрививсь (І. Нечуй-Левицький).

Діалог є розмовою сина з матір'ю. Син намагався матері розказати про дівчину, яка йому сподобалась, але мати цього не зрозуміла. На слова матері син не відповів, а лише «зморщив губи, насутив брови й скрививсь». Міміка допомагає зрозуміти емоційний стан сина (незадоволення, образа) та його реакцію на слова матері.

Паузи в мовленні мовців зазвичай наявні під час їхнього емоційного напруження, стресової ситуації, напр.:

– Ти плачеш, Зося? – спитав її Яким, а в самого голос затрусивсь.

– Ні, Якимцю! то мені... так... собі...

Зося згорнула книжку і залилась слізьми (І. Нечуй-Левицький).

Мовець ставить запитання, та його інтонація пов'язана з емпазією (*голос затрусивсь*), що вказує на схвильованість, переживання за співрозмовника. У відповідь Зося припиняє плакати й намагається щось сказати, заперечити факт того, що вона плаче. Зося настільки засмучена, що в її мовленні наявні паузи. Вона не може стримуватися і починає знов плакати. Або:

– Чого тобі, чоловіче, треба? – питає в його панотець тихим голосом.

Виграївець тільки вирячив тороплені очі й не може розказати діла од великого роздратування.

– Я... він... на гатці... до моєї жінки... отой шибеник... каже... – почав плутать плутанину *виграївець* (І. Нечуй-Левицький).

Панотець ставить запитання тихим голосом. Саме коментар автора й допомагає передати емоцію питальної конструкції (*панотець спокійний*). Виграївець намагається повідомити панотця про те, що до його жінки чіпляються. Його емоційний стан, стан роздратування, передають паузи та невербальні засоби мови (*вирячив тороплені очі*).

Отже, вербальні та невербальні складники в діалогічному мовленні мовців у прозових творах І. Нечуя-Левицького дають змогу адекватніше передати зміст повідомлюваної інформації, зобразити ставлення до співрозмовника, відтворити емоційний стан та почуття мовців. Емоційний стан мовців у розмовних діалогах зазвичай передає інтонаційна організація їхніх висловлювань (тембр, тон, паузи), невербальні засоби (мовчання, міміка, жести), відповідна побудова реплік та їхня лексична наповненість. У письмових розмовних діалогах емоційний стан виражений і в коментарях автора. У дальшому дослідженні варто звернути увагу на негативно-оцінну лексику як на показник емоційного стану мовців у процесі діалогічної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М.: Изд-во ин. лит., 1961. – 394 с.
2. Диалог о диалоге / [отв. ред. Ю. П. Зотов]. – Саранск : Изд-во Морд. ун-та, 1991. – 143 с. - (Межвуз. сб. науч. трудов).
3. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
4. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2001. – 592 с.
5. Мокрова О. Р. Полистатусная презентация категории эмотивности в эмотиологии / О.Р.Мокрова // Вестник Башкирского ун-та. – 2008. – Т. 13. – № 3. – С. 559–561.
6. Нечуй-Левицький І. С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах / І. С. Нечуй-Левицький. – К. : Наукова думка, 1965 – 1968.
7. Пешковский А. М. Интонация и грамматика / А. М. Пешковский // Сб. Избранные труды. – М. : Учпедгиз, 1959. – С. 177–191.
8. Шингаров Г. Х. Эмоции и чувства как форма отражения действительности / Г. Х. Шингаров. – М. : Наука, 1971. – 223 с.

Iona Romanyuk

Emotions in forming the dialogic text (on the material of I. S. Nechuy-Levitsky's literary prose)

The article regards the views of the on the problem of the term choice between "emotion" or "emotiveness", explores selection of corresponding lingual and non-verbal means in speech of communicators, that express their emotional state in the process of dialogic co-operation.

Keywords: dialogic speech, emotion, emotiveness, emotional state of speaker.